

DĖL PRIESAGINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ DARYBINIŲ REIKŠMIŲ

§ 1. Derivaciniai ryšiai tarp dviejų žodžių esti tada, kai tarp jų yra ne tik struktūrinė, bet ir tam tikra semantinė priklausomybė¹. Darybos akto metu sudaromas žodis, kuris turi naują leksinę reikšmę. Tos naujos leksinės reikšmės pagrindas yra pamatinio žodžio leksinė reikšmė, t.y. vedinys pavadina sąvoką, priklausančią nuo sąvokos, reiškiamos pamatiniu žodžiu. Pamatinio žodžio leksinę reikšmę pakeičia prie jo kamieno prisijungęs darybos formantas.

Darybinės analizės uždavinys yra nagrinėti ne atskiras naujai susidariusių žodžių reikšmes, o iškelti tik bendrąsias, išplaukiančias iš žodžių darybos, t.y. darybines reikšmes. Darybinė reikšmė kokybiškai skiriasi nuo įvairių žodžių semantinių grupių, sudarytų, apibendrinant leksines žodžių reikšmes (pvz., kalbėjimo, judėjimo ir kt. veiksmažodžiai). Darybinė žodžio reikšmė tai nėra taip pat vien darybos afikso (priesagos, priešdėlio ar galūnės) suteikiama reikšmė žodžiui. Darybinę žodžių reikšmę sukuria struktūrinių darinio komponentų visuma, ir, visų pirma, ji išryškėja iš vedinio reikšmės santykio su pamatinio žodžio reikšme².

§ 2. Priesaginių veiksmažodžių darybinė reikšmė taip pat išryškėja, lyginant išvestinio veiksmažodžio ir pamatinio žodžio reikšmes. Pavyzdžiui, vedinys *gesinti* reiškia „daryti, kad gestų“, *auginti* – „daryti, kad augtų“, *laipinti* – „daryti, kad liptų“. Vadinasi, deverbatyviniais morfemos *-inti* veiksmažodžiais nusakomas veiksmas vykdomas dėl to, kad vyktų pamatiniu žodžiu išreikštas veiksmas. Deverbatyvinių morfemos *-oti* vedinių darybos reikšmę galima nusakyti taip: ne kartą, dažnai daryti tai, kas nusakyta pamatiniu žodžiu (*buvóti* „ne kartą būti“, *kilnóti* „ne kartą kelti“, *vežióti* „ne kartą vežti, važinėti“ ir t.t.). Denominatyviniai

¹ Plg. К. А. Левковская, Теория слова, принципы ее строения и аспекты изучения лексического материала, Москва, 1962, 262; H. Marchand, Synchronic Analysis and Word-Formation, – Cahiers Ferdinand de Saussure, Nr. 13, 1955, 7; H. Marchand, The Categories and Types of Presentday English Word-Formation, Wiesbaden, 1960, 2.

² Plg. Н. А. Янко-Триницкая, Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах, – Развитие русского словообразования, Москва, 1963, 85; А. М. Тихонов, О семантической соотносительности производящих и производных основ, – ВЯ, 1965, 1, 112.

morfemos *-ėti* vediniai reiškia „laipsniškai darytis tokiam ar virsti tuo, kas išreikšta pamatiniu žodžiu, pvz.: *pilkėti* „pamažu darytis pilkam ar pilkesniam“, *lenkėti* „pamažu virsti lenku“ ir t.t.

Derivacinę veiksmažodžių reikšmę suvokti ir nusakyti padeda transformacijos metodas³. Visų pirma, kiekvienas išvestinis veiksmažodis pakeičiamas žodžių junginiu, į kurį įeina pamatinis žodis ir žodis ar žodžių junginys, ekvivalentiškas semantiniam pamatinio ir išvestinio žodžio skirtumui. Žodžių junginys, kuriuo pakeičiamas vedinys, turi atitikti tokius reikalavimus: 1) būti gramatiškai taisyklingas; 2) reikšti tą patį, ką ir vedinys (kad vienas kitą galėtų pakeisti ir platesniame kontekste); 3) į jo sudėtį turi įeiti pamatinis žodis; 4) jame turi būti žodis ar keli žodžiai, turintys kiek galima tapačią reikšmę, kaip ir darybinė priesaga. Pavyzdžiui, vedinys *baltėti* pakeičiamas junginiu „darytis baltam ar baltesniam“. Toks junginys yra gramatiškai taisyklingas. Jis visiškai gali pakeisti išvestinį veiksmažodį ir didesniame kontekste (plg. *Džiūdamos sienos baltėja* ir *Džiūdamos sienos darosi baltos (-esnės)*). Šiame junginyje *baltas* (pavartotas tam tikra gramatine forma, kurią nulemia antrasis šio junginio komponentas) yra pamatinis vedinio žodis, o *darytis* pakeičia darybos priesagą *-ėti*. Analogiškai vedinys *gesinti* gali būti pakeistas junginiu *daryti, kad gestų* (plg. *Aš gesinu ugnį* ir *Aš darau, kad ugnis gestų*), kuriame *gesti* yra pamatinis žodis, o *daryti, kad* pakeičia darybos priesagą *-inti*. Pertransformavus vedinius į tokias perifrazes, jas galima klasifikuoti ir apibendrinti keletą bendriausių reikšmių pavadinimų, t.y. bendrų atskirų darybos tipų reikšmių pavadinimų. Deverbatiyviųjų priesaginių veiksmažodžių galima įžiūrėti 5 darybos reikšmes, denominatyviųjų – 9⁴.

Reikia pažymėti, kad darybinių reikšmių pavadinimai, sudaryti, naudojant minėtas perifrazes, negali būti visiškai nesubjektyvūs. Tai, koku junginiu pakeičiamas vedinys, kartais priklauso nuo subjektyvios tyrinėtojo nuomonės. Pavyzdžiui, apibūdinant veiksmažodžio *kariąuti*, darybiškai susijusio su daiktavardžiu *karas*, darybinę reikšmę, šis vedinys gali būti pakeistas junginiais „vesti“ ir „dalyvauti kare, užsiimti karu“. Ir tai, kuo jis bus pakeistas, nulems, kuriam darybos tipui (ar turinčiam bendrą reikšmę daryti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu, ar reiškiančiam užsiimti tuo, dalyvauti tame, kas išreikšta pamatiniu žodžiu) priklausys šitas veiksmažodis. Kartais sudarius perifrazes, būna sunku ir net neįmanoma

³ Šį metodą savo darbuose yra taikę tarybiniai kalbininkai Z. Volockaja (žr. З. М. Волоцкая, Семантическая классификация и способы образования отыменных глаголов, — Структурная типология языков, Москва, 1966, 165; З. М. Волоцкая, Об одном подходе к описанию словообразовательной системы, — Лингвистические исследования по общей и славянской типологии, Москва, 1966, 51, V. Urbutis, Dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių daryba, filologijos mokslų daktaro disertacija (rankraštis), Vilnius, 1970).

⁴ Visos darybos reikšmės išvardijamos lentelėse.

parinkti pavadinimą, atitinkantį bendrą tipo darybinę reikšmę. Pavyzdžiui, visuose denominatyviniuose morfemos *-auti* vediniuose galima įžiūrėti bendrą reikšmę: jie reiškia betrunkantį veiksmą, žymintį užsiėmimą, pvz.: *advokatáuti*, *uogáuti*, *blizgiáuti*, *posėdžiáuti*. Nuo pamatinio žodžio reikšmės priklauso, ar tas užsiėmimas susijęs su profesija, amatu, užimama padėtimi (pvz., *advokatáuti*), ar su užsiėmimo objektu (pvz., *uogáuti*), ar su įrankiu, kuriuo naudojama (pvz., *blizgiáuti*), ar su vieta, kurioje vyksta veiksmas (pvz., *pavėsiduti*). Vadinasi, visi morfemos *-auti* vediniai galėtų sudaryti vieną bendrą darybos tipą. Tačiau dėl labai skirtingų pamatinių žodžių reikšmių, naudojantis nurodytu metodu, negalima nusakyti bendros derivacinės tipo reikšmės. Juk *advokatauti* nereiškia „užsiimti advokatu“, *uogáuti* – „užsiimti uogomis“, *blizgiáuti* – užsiimti blizgėmis. Dėl tos priežasties denominatyviniuose priesagos *-auti* vediniuose reikia įžiūrėti kelias darybines reikšmes: būti tuo, kas išreikšta pamatiniu žodžiu; rinkti, ieškoti, gaudyti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu; dirbti su tuo, vartoti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu; užsiimti tuo, dalyvauti tame, kas išreikšta pamatiniu žodžiu.

Pažymėtina, kad suvokti deverbatyvinių veiksmažodžių darybines reikšmes yra daug lengviau, negu denominatyvinių. Deverbatyviniai vediniai priklauso tai pačiai morfologinei klasei, kaip ir jų pamatiniai žodžiai: ir vieni, ir kiti reiškia veiksmą. Išvestinis veiksmažodis nuo pamatinio skiriasi tik reiškiamo veiksmo intensyvumu, kryptimi, trukme ir t.t., o tai suvokti ir nusakyti nėra labai sunku. Denominatyviniai veiksmažodžiai ir jų pamatiniai žodžiai priklauso visai kitoms morfologinėms žodžių klasėms, ir tarp veiksmažodžio reiškiamo veiksmo ir pamatinio žodžio žymimo daikto, asmens, ypatybės ar t.t. susiklosto įvairūs ir gana sudėtingi ryšiai. Tuos ryšius ir būtina išsiaiškinti, norint apibūdinti denominatyvinio vedinio darybinę reikšmę.

§ 3. Bendra darybinė tipo reikšmė yra pastovi. Tačiau labai svarbu patyrinėti, kaip atitinka bendrą darybinę reikšmę reali žodžio leksinė reikšmė. Pavyzdžiui, veiksmažodis *aukštėti* reiškia „darytis aukštam ar aukštesniam“, *pilkėti* – „darytis pilkam ar pilkesniam“, *storėti* – „darytis storam ar storesniam“. Visų šių žodžių reali leksinė reikšmė visiškai atitinka bendrą darybinę šio tipo veiksmažodžių reikšmę – darytis tokiam, kas išreikšta pamatiniu žodžiu (laipsniškas ypatybės atsiradimas ar didėjimas). Arba vėl: denominatyvinių priesagos *-inti* vedinių *pilkinti* „daryti pilką ar pilkesnį“, *stórinti* „daryti storą ar storesnį“, *žvėrinti* „versti žvėrimi, daryti žvėrį“ reali leksinė reikšmė atitinka bendrą reikšmę daryti tai, ar tokį, kas išreikšta pamatiniu žodžiu. O, sakysim, žodžiuose *kiaūlinti*, *áuksinti* šitas atitikimas pažeistas. Jie reiškia ne „daryti kiaulę, versti kiaulę“ ir ne „daryti auksą“, o „vadinti ką nors kiaule“ ir „padengti, tepti auksu, daryti paauk-

suotą“. Panašų neatitikimą galima įžiūrėti ir tarp kai kurių deverbatyvinių veiksmažodžių bendrų darybinių ir leksinių reikšmių. Pavyzdžiui, veiksmažodis *juōkdinti* reiškia „daryti, kad juoktųsi“. Vadinasi, jo reali leksinė reikšmė atitinka viso darybos tipo bendrą kauzatyvinę reikšmę. O veiksmažodis *siūdinti* reiškia ne „daryti, kad siūtų“, o „pasirūpinti, kad kas nors siūtų“. Visi šie pavyzdžiai rodo, kad bendrą darybinę reikšmę konkretina siauresnės reikšmės. Nežiūrint į atskirų žodžių, galinčių turėti bendrą reikšmę, leksinių reikšmių įvairumą, kai kuriuose žodžiuose galima įžiūrėti pasikartojančias reikšmes. Tai – atskirosios darybinės reikšmės. Jas galima pavadinti leksinėmis-darybinėmis reikšmėmis. Leksinėmis todėl, kad dažniausiai jos priklauso nuo pamatinių žodžių leksinių reikšmių (ypač denominatyvinių vedinių daryboje; deverbatyvinių veiksmažodžių leksines-darybines reikšmes daugiausia sąlygoja pamatinių veiksmažodžių tranzityvumas), darybinėmis todėl, kad jos yra lyg ir sąlygojamos bendros viso tipo darybinės reikšmės. Leksinių darybinių reikšmių kiekis dėl vedinių pamatinių žodžių leksinių reikšmių įvairumo yra neapibrėžtas.

§ 4. Dar toliau nuo bendros tipo darybinės reikšmės yra individualios leksinės reikšmės, kurias turi atskiri žodžiai. Pvz., *aštrūti* reiškia ne „būti aštriam“, o „aštriai, nemandagiai kalbėti“, *šmaikštėti* – ne „būti šmaikščiam“, o „mėginti, ar šmaikštus“. Tokios individualios, „idiomatizuotos“ vedinių reikšmės yra atsiradusios dėl netipiškų, individualių pamatinių žodžių ir vedinių reikšmių santykio.

Taigi darybos atžvilgiu išvestinių veiksmažodžių, kaip ir kitų vedinių, reikšmes galima suskirstyti į tris grupes: 1. bendra tipo darybinė reikšmė; 2. atskirosios (leksinės-darybinės) reikšmės; 3. individualiosios reikšmės, būdingos kai kuriems žodžiams.

§ 5. Priesagų darybos veiksmažodžiai nuo tos pačios darybos daiktavardžių skiriasi tuo, kad toli gražu ne visi priesaginiai veiksmažodžiai, turintieji tą pačią darybos morfemą, turi bendrą darybinę reikšmę. Pvz., denominatyviniai morfemos *-uoti* veiksmažodžiai gali turėti net 8 darybines reikšmes, deverbatyvinių morfemos *-ėti* vedinių galima įžiūrėti 3 darybines reikšmes ir t.t. Be to, tokias pačias reikšmes gali turėti ir įvairių priesagų vediniai. Pvz., kauzatyvinę reikšmę gali turėti deverbatyviniai morfemų *-inti* ir *-yti* vediniai, o laipsniško ypatybės atsiradimo ar didėjimo reikšmę – denominatyviniai morfemų *-ėti*, *-oti*, *-uoti* veiksmažodžiai.

Lentelėse pateikiamos tik bendrosios darybinės priesaginių veiksmažodžių reikšmės. Darybos morfema į variantus neskaidoma⁵.

⁵ Apie darybos morfemą ir jos variantus žr. E. Jakaitienė, Dėl veiksmažodžių priesagų, – *Baltistica* VI (1970) 173–177.

Deverbatyviniai vediniai

Eil. nr.	Darybos reikšmė	Morfema	Pavyzdžiai
1	Ne kartą daryti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu (iteratyvinė reikšmė)	-oti -inėti -ėti -yti -uoti -auti -inti	buvóti, kilóti, sekióti, šliáužio- ti, tēplióti; griuvinėti, jodinėti, virtinėti; čiulpėti, springsėti, snáudelėti; mėtyti, máustyti, spárdyti; sūpúoti, snýguriuoti, švilpi- niúoti; juokáuti, vérkauti; sùkinti, vėžinti.
2	Atlikti veiksmą dėl to, kad vyktų pamatiniu žodžiu išreikštas veiksmas (kautatyvinė reikšmė)	-inti -yti	auginti, laipinti, žėldinti; áušyti, gýdyti, tupdýti.
3	Ilgą laiką, pamažu dirbti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu (duratyvinė reikšmė)	-ėti -oti	áušėti, kyšėti, svėrdėti; grimzdóti, stingsóti.
4	Atlikti menkesnį, mažiau intensyvų veiksmą, negu veiksmas, išreikštas pamatiniu žodžiu (deminutyvinė reikšmė)	-enti -ėti	lašėnti, duzgėnti; pabėgėti, palypėti.
5	Atlikti labai staigų, tik akimirką trunkantį veiksmą, nusakytą pamatiniu žodžiu (momentiškumo reikšmė)	-telėti (-terėti)	baūbtelėti, linktelėti.

Denominatyviniai vediniai

Eil. nr.	Darybos reikšmė	Morfema	Pavyzdžiai
1	Daryti tą ar tokį, kas išreikšta pamatiniu žodžiu	-inti -uoti -oti -yti -ėti -inėti -enti	báltinti, lėnkinti, áuksinti; dvilinkúoti, gūžtúoti, angliúoti; atlapóti, aukóti; dvailyti, grindýti; duobėti; druskinėti; gaivėnti, lizdėnti.
2	Būti tokiam ar būti tuo, kas išreikšta pamatiniu žodžiu	-auti -uoti -oti	daržininkáuti, smárkauti; raudonúoti, tinginiúoti; drėgnóti, mergóti;

1	2	3	4
		-inti	keréplinti, klišinti;
		-inėti	plikinėti, šnipinėti;
		-ėti	garsėti;
		-enti	gižėnti, klišėnti.
3	Darytis, tapti tokiam ar virsti tuo, kas išreikšta pamatiniu žodžiu	-ėti	baltėti, latvėti;
		-uoti	drėgnuoti, gauruoti;
		-oti	kiaurėti, ledėti;
		-yti	geltonyti, anglėti.
4	Būti, dalyvauti ten, kas išreikšta pamatiniu žodžiu	-auti	atostogauti, lenktyniauti;
		-uoti	paraduoti, sportuoti.
5	Ieškoti, rinkti, gaudyti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu	-auti	baravykauti, voveriauti;
		-inėti	blusinėti, žolinėti.
6	Dirbti su tuo, vartoti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu	-uoti	dūduoti, siurbliuoti;
		-yti	daūbryti, kniėdyti;
		-auti	blizgiauti, velkiauti;
		-oti	meškierioti.
7	Turėti, jausti, pergyventi tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu	-oti	dūmėti, ligėti, valiėti;
		-uoti	apmauduoti, sapnuoti.
8	Mušti per tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu	-uoti	spranduoti, snukiuoti.
9	Vesti, veisti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu	-uoti	vaikuotis, veršiūotis.

ПО ПОВОДУ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЙ СУФФИКСАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ

Резюме

В статье описывается методика определения словообразовательных значений суффиксальных глаголов современного литовского языка. При определении используется метод трансформации (метод подстановок). Каждый суффиксальный глагол заменяется словосочетанием, содержащим мотивирующее слово и слово, эквивалентное деривативному суффиксу. Словосочетание, заменяющее мотивированный глагол, должно быть грамматически правильным и означать то же, что и суффиксальный глагол (нпр., *baltėti* — *darytis baltam*, *gesinti* — *daryti, kad gestų*). Множество таких составленных перифраз сводится к нескольким обобщенным типам и выделяется несколько общих названий словообразовательных значений. Обширный материал дает возможность выделить пять словообразовательных значений девербативных глаголов литовского языка и девять значений — деноминативных глаголов.